

Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от долината на Струма

Веселина Вандова ^a

^a Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ Кюстендил, бул. България 55, Кюстендил 2500;
v.vandova@abv.bg

Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines from the Struma River Valley

Vesselina Vandova ^a

^a Regional History Museum, 55 Bulgaria Blvd., 2500 Kyustendil, Bulgaria; v.vandova@abv.bg

ABSTRACT

The current paper discusses the Late Neolithic anthropomorphic figurines with a hollow body originating from three settlements in the Struma River Valley to the north of the Kresna Gorge: Bersin, Mursalevo – Gerena locality and Kocherinovo – Ganevi Nivi locality.

Only upper body fragments are preserved. Three groups are defined based on the typical features of the upper half of the body, the cavity shape and its location. The largest group has been divided to subgroups depending on the way the head and the upper torso around the breasts are shaped, as well as the transition to the abdomen and the bottom. The systematisation takes into account the fragmentary state of the objects.

The first group consists of anthropomorphic figurines with elongated, almost cylindrical, flattened-cylindrical (sometimes widening at the top) or flat head. All of them have arms shaped as horizontally perforated short side knobs. The body is hollow and bell-shaped in the preserved part. This shape suggests that the lower half was a separate piece, and the two would attach to form the body. A fragmented figurine from Kocherinovo, with compactly shaped legs divided by a vertical groove, offers an example for a possible shaping of the lower part.

The other two groups are represented by single examples.

Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines are discovered at sites dated to various phases of the Late Neolithic along the Struma River Valley to the north of the Kresna Gorge. Similar artefacts have been published within the catchment area of the Vardar River.

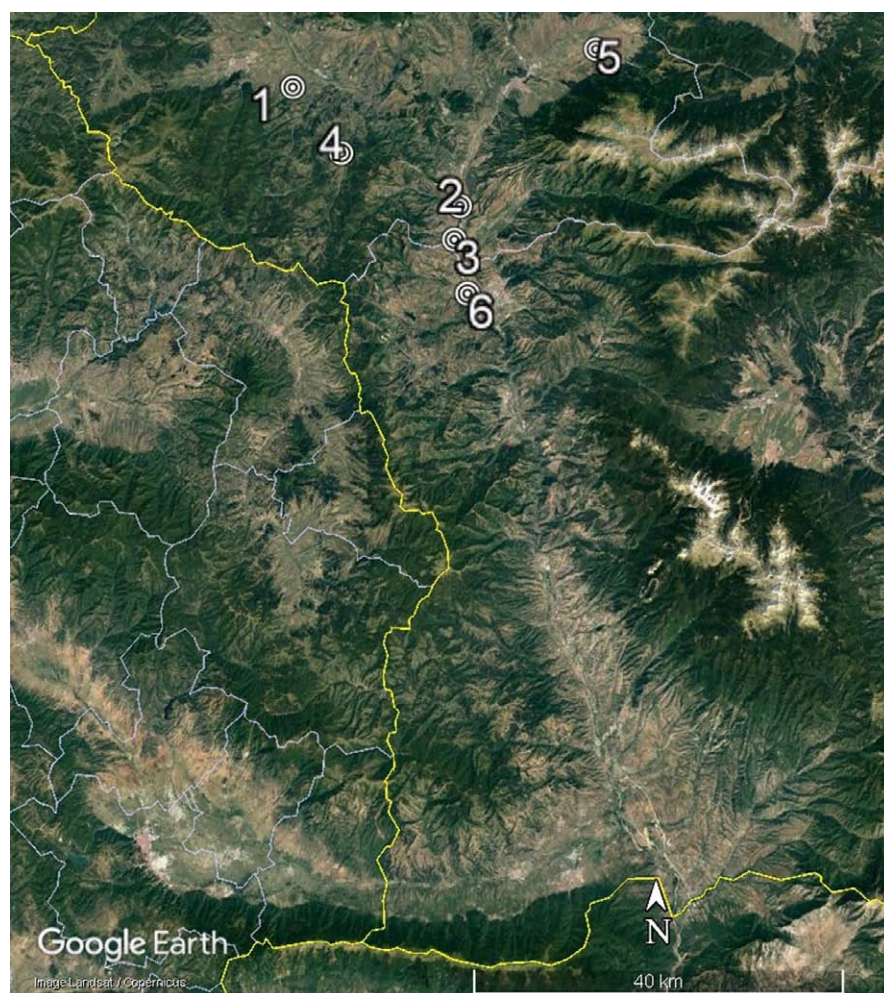
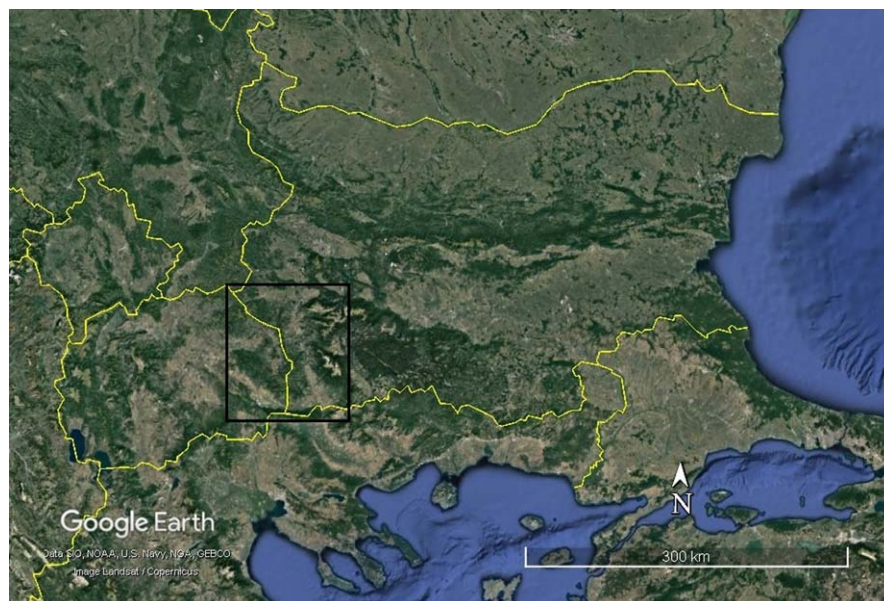
KEYWORDS

Hollow anthropomorphic figurines, Late Neolithic, Bersin, Mursalevo – Gerena, Kocherinovo – Ganevi Nivi

---

Въведение

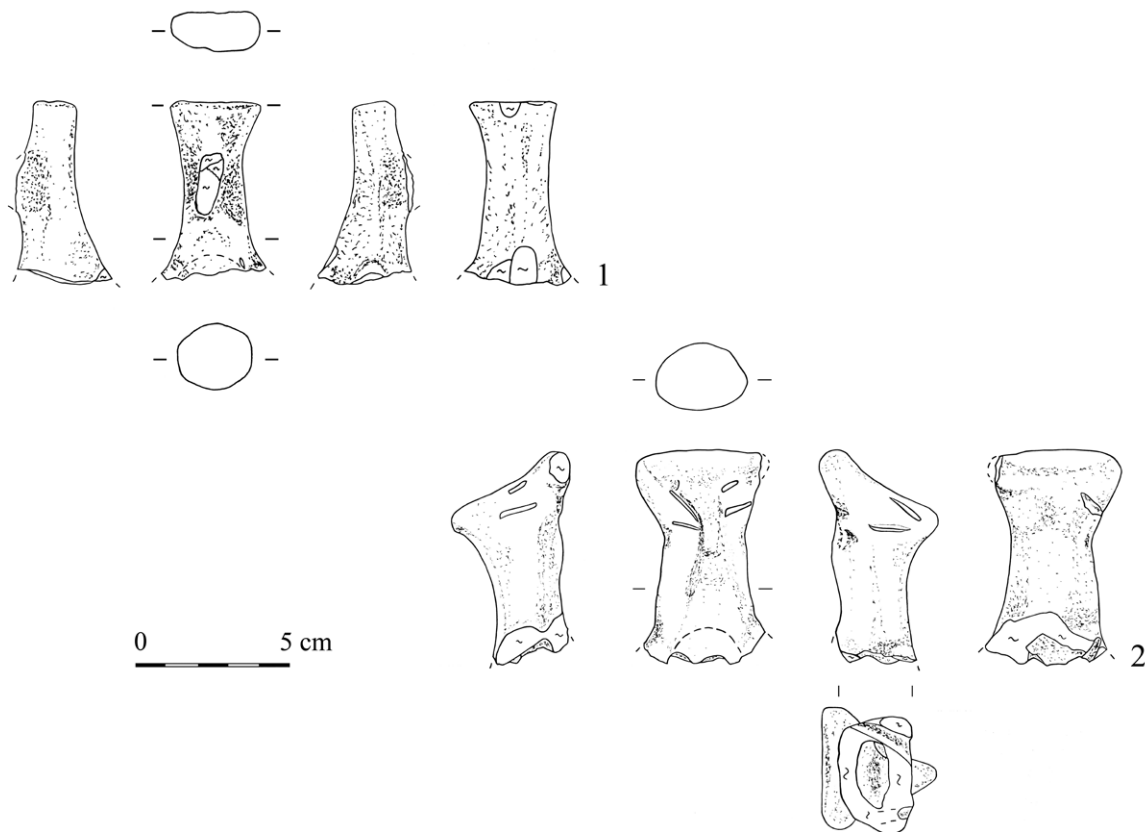
Къснонеолитни антропоморфни фигури с кухо тяло са публикувани от няколко селища в долината на Струма, северно от Кресненския пролом – Сапарева баня, Ваксево и Българчево (Georgiev et al. 1986, 138, Abb. 22; Chohadzhiev 2001, 174, ris. 92.2, 4; Pernicheva 2008, 90, obr. 2.13–14). Те се отнасят към т.нар. „камбановидни“ фигури, в горната част на които е предста-

Обр. 1. Карта с обозначение на обектите в долината на Струма: 1. Берсин; 2. Мурсалево, м. Герена; 3. Кочериново, м. Ганеви ниви; 4. Ваксево; 5. Сапарева баня; 6. Българчево (автор Н. Спасов)

Fig. 1. A map showing the sites in the Struma River Valley: 1. Bersin; 2. Mursalevo, Gerena locality; 3. Kocherinovo, Ganevi Nivi locality; 4. Vaksevo; 5. Sapareva banya; 6. Balgarchevo (by N. Spassov)

Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от долината на Струма

Обр. 2. Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури: 1. Берсин; 2. Мурсалево, м. Герена
(рисунки В. Вандова, Р. Стоянова)

Fig. 2. Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines: 1. Bersin; 2. Mursalevo, Gerena locality
(drawings V. Vandova, R. Stoyanova)

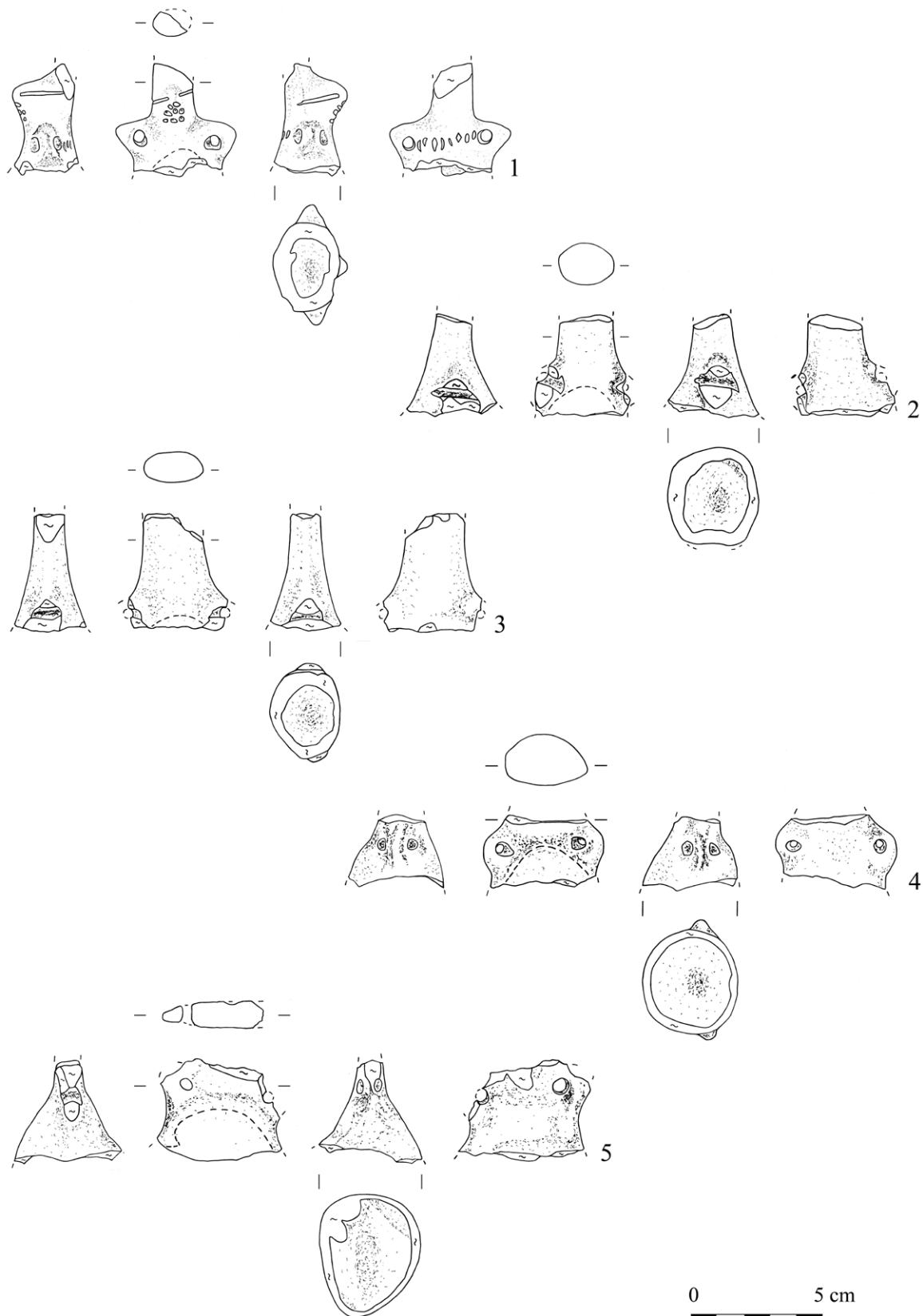
вена издължена, моделирана заедно с шията глава с релефен нос и означени с къси връзвания очи. Долната „... представлява куха камбановидна форма (похлупак?)“ (Pernicheva 2008, 84). Ръцете са пластично моделирани като къси, хоризонтално пробити издатъци.

В настоящото изследване са представени къснонеолитните антропоморфни фигури с кухо тяло от три селища в долината на Горна Струма на територията на област Кюстендил – Берсин, Мурсалево – м. Герена и Кочериново – м. Ганеви ниви¹ (обр. 1). Всички находки са фрагментирани² (обр. 2–5).

Намерени са предимно във вкопани структури с големи размери, по-рядко в ями. Тези от Кочериново (2 бр.) са от вкопавания, в които не са установени отоплителни съоръжения и вероятно нямат жилищни функции. Един фрагмент е попаднал в късножелязна яма (обр. 4.1). Преобладаващата част от кухите фигури от Мурсалево (5 бр.) са от голяма по размери негативна структура с множество по-малки вкопавания и ями (обр. 3.2–5). Екземплярът от Берсин произхожда от къснонеолитния пласт (обр. 2.1).

1 Спасителните археологически разкопки край Мурсалево и Кочериново са проведени през 2014 г. във връзка със строителството на автомагистрала Струма, а представената находка от Берсин е от проучванията през 2012 г. (Vandova 2016a, 124–130; Vandova 2022, 19–21).

2 За изследването са използвани само находките, които с по-голяма сигурност могат да бъдат отнесени към кухите антропоморфни фигури – една от Берсин, седем от Мурсалево и три от Кочериново.

Обр. 3. Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от Мурсалево, м. Герена
(рисунки В. Вандова, Р. Стоянова)
Fig. 3. Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines from Mursalevo, Gerena locality
(drawings V. Vandova, R. Stoyanova)

Описание и систематизация на находките

Находките са изработени от глина, съдържаща неорганичен кварцов опоснител, най-често с големина до 1 mm, органичен опоснител (микропори до или около 0,5 mm) и слюда. В отделни случаи се установява по-висока концентрация на слюда, както и по-големи размери на порите, останали след изгарянето на органичния опоснител (обр. 2.1; 4.3).

Имат светлокафява, сиво-кафява или сиво-черна загладена или излъскана, понякога до полирана повърхност (в кухината най-често загладена).

Представени са фрагменти предимно от горните части на фигурите – с изцяло или частично запазена глава и част от тялото. При някои находки главата е отчупена.

Подобно на други неолитни антропоморфни фигури, кухите също са изработвани от отделни части, които впоследствие са свързвани една с друга. В три случая има отчупване в горната част на торса, над рамената, в зоната, където е била прикрепена главата (обр. 3.4–5; 4.1; 5.4–5). При някои от фрагментите се забелязва мястото на свързване на отделно изработени горна и долна половина на кухото тяло (обр. 3.2, 5; 4.3). Няколко находки представят апликиране на анатомични елементи – ръце, нос и др. (обр. 2; 3.2–3, 5; 5.1, 3, 6). Към долната половина на екземпляр от Кочериново с допълнителни късове глина са оформени седалищните части и е осъществен преход към краката, които са компактно моделирани (обр. 4.3; 5.7).

В зависимост от особеностите при оформянето на тялото в горната част на фигурите, на формата и разположението на кухината са обособени три групи. Въз основа на оформянето на главата (цилиндрична, сплеснато-цилиндрична или плоска, наличие на разширение в горната ѝ част, разположение на носа) и на горната половина на торса в областта на гърдите и прехода към корема и седалището, в най-многобройната от тях са обособени подгрупи.

Систематизацията е съобразена с вида на фрагментирания материал. Разграничени са следните групи:

Група 1. Включва антропоморфни фигури с издължена глава и кухо, „камбановидно“ оформено в запазената част тяло. При всички са представени ръце, моделирани като къси, хоризонтално пробити издатъци. Сводът на кухината се намира на нивото на ръцете или непосредствено над/под тях.

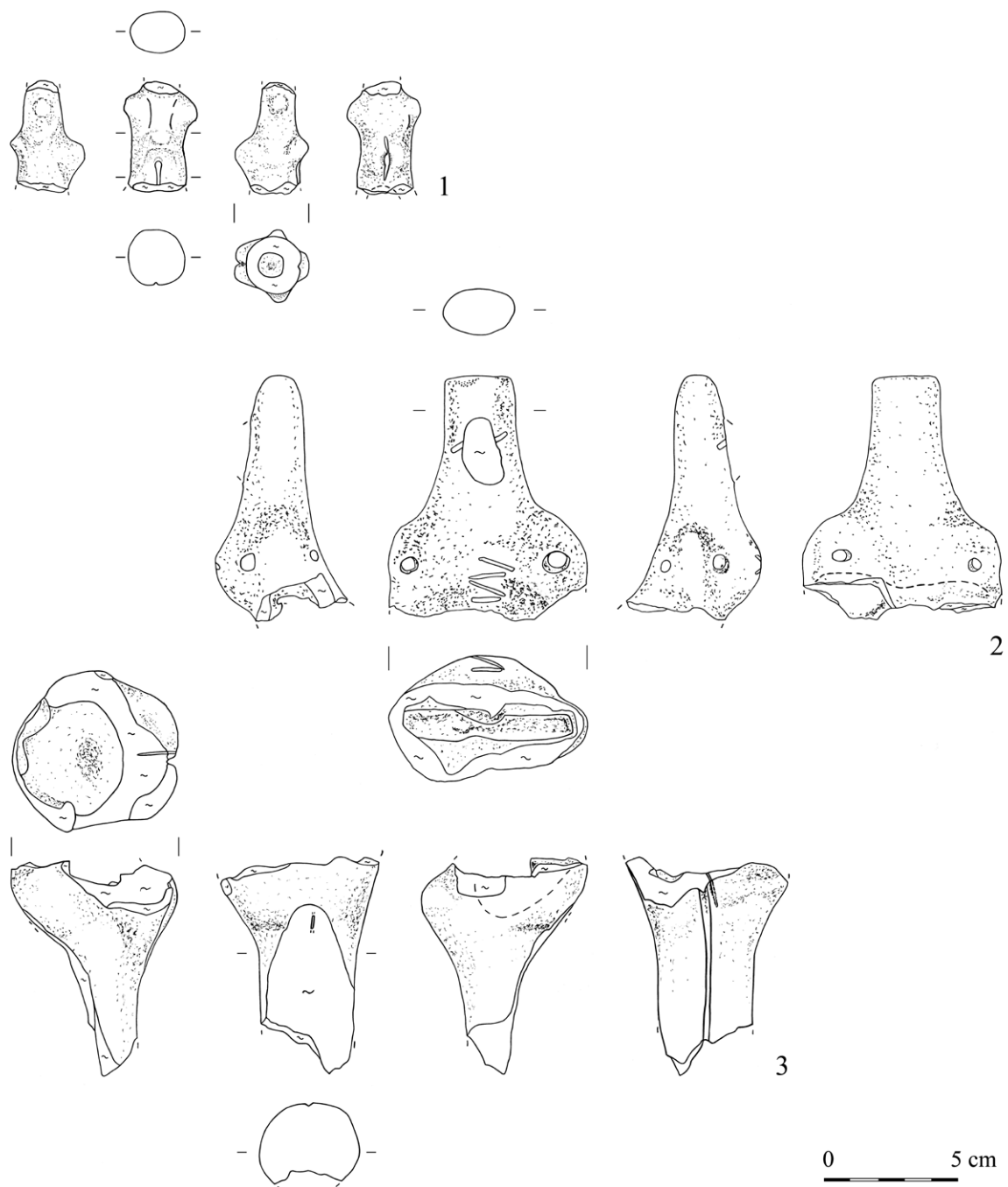
Подгрупа 1.1. Находките имат издължени, почти цилиндрични или сплеснато-цилиндрични, разширяващи се в горната част глави. Темето е плоско и наклонено назад. Носът е релефно моделиран. Сводът на кухината достига до основата на шията.

Към тази подгрупа принадлежат антропоморфни фигури от Берсин и Мурсалево (обр. 2.1–2). При находката от Берсин темето е заравнено, с леко хлътване отпред (обр. 2.1). Носът е отчупен, очи не са отбелязани. Екземплярът от Мурсалево има силно разширена в горната част глава (обр. 2.2; 5.1). Очите са представени с врязани линии. Освен от кухото тяло е запазена и малка част от хоризонтално пробитите ръце (диаметър на отворите 0,5–0,6 cm). Имат светлокафява, загладена повърхност.

Разширение в горната част на главата и заравнено теме има една куха фигура от Зелениково II (Galovich 1967, т. VI.5). Подобно на екземпляра от Берсин очите не са отбелязани.

Разширени горе (в различна степен) са главите и на други находки, повечето от които не са кухи, поради което тук ще бъдат отбелязани само някои от тях (Garashanin, Garashanin 1961, sl. 15, sl. 17; Nikolov 1974, obr. 4; Gimbutas 1976, 221, figs 168–169; Garashanin, Spasovska 1976, 89, sl. 6; Garašanin 1979, т. XXXVII 6; Georgiev et al. 1986, 138, Abb. 23; Todorova, Vajsov 1993, 194, ris. 172.2, 5; Dimitrov 1995, 11, obr. 3; Kolištrkoska Nasteva 2005, 31, № 15; 32, № 16; Pernicheva 2008, 90, obr. 2.8, 12; Spasov, Vandova 2014, 620, obr. 2.4. 9 и др.).

Подгрупа 1.2. Представена е от екземпляр от Мурсалево с частично запазена глава. В

Обр. 4. Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от Кочериново, м. Ганеви ниви
(рисунки В. Вандова, Р. Стоянова)

Fig. 4. Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines from Kocherinovo, Ganevi Nivi locality
(drawings V. Vandova, R. Stoyanova)

основата ѝ, непосредствено над „камбановидното“ тяло, е моделиран релефен нос, върху чиято долна част са нанесени набодени точки (обр. 3.1; 5.2). Очите са означени с къси връзвания. Ръцете са отбелязани с хоризонтално пробити триъгълни издатъци. Оформените в тях хоризонтални отвори имат диаметър 0,4–0,5 cm. Сводът на кухината достига до нивото на ръцете. Между тях върху гърба са нанесени издължени ямички. Широчината на находката заедно с ръцете е 4,6 cm. Има светлокафява, много добре загладена до излъскана повърхност (в кухината – сиво-черна, загладена).

Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от долината на Струма

Начинът на моделиране на ръцете намира много добър паралел при находка от Градешница (Nikolov 1974, obr. 8; Todorova, Vajsov 1993, 194, ris. 172.9).

Появата на антропоморфни фигури с изобразени като хоризонтално пробити триъгълни издатъци ръце в Българчево се свързва с периода Българчево II (Pernicheva 2008, 82–83).

Сходно оформени ръце (в много случаи непробити) имат фигури от редица обекти в съседните региони, които обаче не са кухи и пълното им изброяване не е необходимо (Detev 1959, 32, obr. 46.5, 11, 14; 33, obr. 48.1–2; Korošec, Korošec 1973, т. XI.8; Gimbutas 1976, 211, fig. 146; 222, figs 170–173; Vajsov 1984, 42, tabl. 7.2; 51, tabl. 16.4, 7; Saržoski, Zdravkovski 1991, 136, T. III.16; Todorova, Vajsov 1993, 197, ris. 176.4, 10; 204, ris. 185.11; Berger 2004, 184, figs 5–7, 9–10; 186, fig. 15; 2005, Taf. 161.4, 9; Kolištrkoska Nasteva 2005, 20, № 4; 22, № 6; 31, № 15 и др.).

Подгрупа 1.3. Включва фрагменти от Мурсалево с издължена, сплеснато-цилиндрична или по-плоска глава, от която в няколко случая е запазена долната част (обр. 3.2–3). За разлика от предходната група, носът не е моделиран в основата на главата. Сводът на кухината е разположен на нивото на ръцете.

При една от находките главата е сплеснато-цилиндрична, с овално напречно сечение (обр. 3.2; 5.3). Ръцете, пластично моделирани като хоризонтално пробити издатъци (с диаметър на отворите 0,4–0,5 cm), са отчупени. Максималните запазени размери на тялото са 3,7×3,5 cm. В два случая главата е по-плоска (обр. 3.3). Находките имат сиво-кафява до сиво-черна, излъскана, на места до полирана повърхност. В кухината повърхността е сиво-черна загладена, с отделни неравности.

Главата на една от антропоморфните фигури е отчупена (обр. 3.4; 5.4). Тя има слабо изразен преход между горната част на тялото и представящия бременност леко изпъкнал корем. Ръцете са моделирани като заоблени отстриани, хоризонтално пробити издатъци с диаметър на отворите 0,3–0,5 cm. Максималните запазени размери на тялото са 4×3,6 cm, а широчината на фигурата заедно с ръцете – 4,5 cm. Има кафява до сиво-кафява, излъскана повърхност.

Представянето на ръцете илюстрира близост с находки с кухо тяло от Ваксево, Сапарева баня, Българчево и Зелениково (Garashanin, Spasovska 1976, 89, sl. 6; Georgiev et al. 1986, 138, Abb. 22; Chohadzhiev 2001, 174, ris. 92.4; Pernicheva 2008, 90, obr. 2.14). По сходен начин са оформени ръцете и на други статуетки от Българчево (Pernicheva 2008, 90, obr. 2.10).

Наличието на преход (макар и слабо изразен) между горната част на тялото и корема, показва известно сходство с находка с плосък торс (подгрупа 1.4.), с което заема междинна форма между подгрупи 1.3. и 1.4.

Подгрупа 1.4. Представена е от антропоморфна фигура с плосък в зоната на гърдите торс, който надолу се разширява към изпъкналия корем и седалището (обр. 3.5). Главата, съдейки от счупването в основата ѝ, е по-плоска в сравнение с предходните типове. Ръцете, които са частично запазени отстриани на плоския торс, имат диаметър на отворите 0,4–0,5 cm. Максимално запазените размери на тялото са 4,7×3,9 cm.

Известно сходство³ показват находки от Сапарева баня и Ваксево, като при последната сводът на кухината е разположен по-ниско, под талията (Georgiev et al. 1986, 138, Abb. 22; Chohadzhiev 2001, 163, 174, ris. 92.4).

Както е видно от представените в първа група антропоморфни пластични изображения, оформянето на главата и на торса в областта на гърдите не е еднотипно. Подобна картина се наблюдава и при екземплярите от други къснонеолитни селища, за които е използвано названието „камбановидни“ фигури.

3 Доколкото може да се съди от приложените илюстрации.

Обр. 5. Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури: 1–4. Мурсалево, м. Герена; 5–7. Кочериново, м. Ганеви ниви (снимки Р. Спасов)

Fig. 5. Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines: 1–4. Mursalevo, Gerena locality; 5–7. Kocherinovo, Ganevi Nivi locality (photos R. Spassov)

Група 2. Към тази група принадлежи антропоморфна фигура от Кочериново с кухина, започваща под нивото, на което са пробити пластично моделираните ръце (обр. 4.2; 5.6). Запазен е малък участък от горната ѝ част, където тя е тясна и издължена по протежение на широчината на тялото. Надолу (с изключение на оформено в средата стеснение) се разширява. Има издължена (с овално напречно сечение) глава. Носът е отчупен. Очите са маркирани с наклонени връзвания. Запазеният фрагмент не е достатъчно информативен по отношение на моделирането на долната половина на тялото. В предната част, между ръцете са нанесени връзвания, образуващи къса, вертикална зиг-заговидна линия. Максималната широчина на

Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от долината на Струма

фигурата заедно с ръцете е 7,5 cm (диаметър на отворите – 0,4–0,6 cm). Има светлокафява до сиво-кафява загладена повърхност.

Оформянето на тялото и кухнята се различават от тези на находките от предходната група (с „камбановидно“ тяло)⁴. Сходно моделирана глава има статуетка от Анзабегово (Короџес, Короџес 1973, т. XI.12).

Група 3. Представена е от антропоморфна фигура от Кочериново, от която е запазен торсът (обр. 4.1; 5.5). Главата е отчупена. Ръцете са релефно оформени като къси конусовидни издатъци отстрани на тялото. Седалищните части са подчертани. От разположената на мястото на краката куха долна част е запазен малък участък. Максималната широчина при ръцете е 2,7 cm. Отпред, между главата и изпъкналия корем са нанесени две дъговидни, слабо забележими врязани линии.

Единственият фрагмент от долна половина на куха антропоморфна фигура произхожда от Кочериново (обр. 4.3; 5.7). Частично запазени са седалището и изпъкналият корем, в чиято зона се намира кухнята. Седалищните части, за оформянето на които са използвани допълнителни късове глина, са подчертани и разделени на две от вертикален жлеб. Той продължава надолу и вероятно разграничава краката в компактно моделираната долна част, която отпред е отчупена. В горната част на счупването е запазен малък участък от дълбоко врязване. Максималните запазени размери на тялото са 6×6,2 cm. Има сиво-черна, добре загладена (с гланцови проблясъци) повърхност.

Тъй като предложената систематизация на находките е изградена изцяло на базата на фрагменти, а групите са обособени въз основа на горната част на фигурите, коментираният екземпляр е представен отделно. Оформянето на кухнята му позволява, макар и с известна условност, да се свърже с находките от първа група.

Изводи и заключение

Моделирането на главата и горната част на тялото на разглежданите кухи антропоморфни фигури е доста разнообразно. Изводи за тяхното оформяне могат да бъдат правени само за находките от първа група, тъй като другите групи са представени с единични екземпляри.

Главата им е издължена, почти цилиндрична, сплеснато-цилиндрична или плоска. Носът е релефен, а очите са маркирани с врязани линии. При нито една находка от тази група не са означени гърди. Във всички случаи са представени ръцете. Оформянето им като хоризонтално пробити къси странични издатъци вероятно ги изобразява свити в лактите и подпрени на кръста. Това положение на ръцете според С. Хансен е израз на „... сигурност, превъзходство, могъщество и авторитарно напрежение“ (Hansen 2004, 195). П. Детев отбелязва, че хоризонталните отвори показват позицията на ръцете или служат за привързване и окачване (Detev 1959, 30).

В два случая от подгрупи 1.3. и 1.4., при които е запазена по-голяма част от кухото тяло, коремът е изпъкнал и представя бременност.

Седалищните части са подчертани и разделени на две при фрагмент от по-голяма по размери (в сравнение с тези от първа група) куха антропоморфна фигура от Кочериново (обр. 4.3; 5.7). Краката са компактно моделирани и разграничени чрез вертикален жлеб.

При фигурите от първа група украса има само в един случай (обр. 3.1; 5.2). Екземплярите от другите две групи са орнаментирани с врязани линии, нанесени отпред в горната част

---

4 Известно сходство с тях има в представянето на ръцете, които са хоризонтално пробити.

на тялото (обр. 4.1–2).

По-големи фрагменти от кухото тяло са запазени при т.нар. „камбановидни“ находки от първа група. Счупването в основата поставя под въпрос интерпретирането им като капаци. Оформянето им предполага свързване с отделно изготвена долна част, която да завърши тялото. Възможен вариант за оформянето на тази част представя фрагментът от Кочериново с компактно изобразени, разграничени чрез вертикален жлеб крака, независимо от факта, че от този обект засега няма фрагменти от горната част на фигури, които да бъдат отнесени към първа група.

Различно моделирана долна част има къснонеолитна куха антропоморфна статуетка (вероятно дрънкалка) от Голямата могила край Калояновец (Kalchev 2005, 40, inv. № Kal. 370; Georgieva, Milanov 2005, 14, 18). Тялото ѝ е компактно, без анатомично представени крака. По подобен начин са оформени и редица антропоморфни дрънкалки, предимно от къснохалколитния комплекс Коджадермен-Гумелница-Караново VI, представящи облечена в дълга дреха бременна жена (Georgieva, Milanov 2005, 13–14 end literature cited therein). За разлика от тях, при друга куха фигура – вероятно също дрънкалка, от периода Караново V от Драма, тялото в долната част силно се стеснява (Lihardus et al. 2001, tabl. 19.3; Georgieva, Milanov 2005, 14).

Имайки предвид посочените паралели, не може да се изключи възможността някои от кухите къснонеолитни антропоморфни фигури от долината на Струма, и по-конкретно от тези с „камбановидно“ тяло от първа група, да са били дрънкалки⁵. Запазените малки части от кухината на екземпляра от трета група, както и на този от втора група, която значително се различава от останалите, не позволяват за тях да бъдат правени предположения в тази посока.

Антропоморфните пластични изображения с кухо тяло, които се появяват в долината на Струма през ранния неолит, очевидно са доста разнообразни по форма, а вероятно и като предназначение. Това се потвърждава от ранненеолитните находки от Гълъбник, една от които е почти изцяло запазена (Chohadzhiev 1981, 75–76; Pavúk, Bakamska 2021, 204, Abb. 112.1–2, 4, 5; 205, Abb. 113.2–3, 6). От същия обект е публикувана и грубо оформена дрънкалка (Pavúk, Bakamska 2021, 210, Abb. 117.3).

Сред фрагментите от кухи фигури от Гълъбник не се срещат хоризонтално пробити ръце. Както вече беше отбелязано, появата на статуетки, при които ръцете са изобразени като хоризонтално пробити къси странични издатъци в Българчево се свързва с периода Българчево II (Pernicheva 2008, 83).

Антропоморфните фигури с „камбановидно“ тяло и оформени по посочения начин ръце са добре представени в м. Герена край Мурсалево. По-ограниченото им присъствие в Берсин вероятно се дължи на обема на проучената площ (Vandova 2016a, 124–125). В Кочериново като цяло броя на намерените кухи фигури е по-малък от този в Мурсалево.

Находки с „камбановидно“ тяло присъстват в обекти от различни фази на късния неолит в долината на Струма, северно от Кресненския пролом. Най-ранни сред тях засега са тези от IV хоризонт във Ваксево и Българчево II, които се отнасят към началото на късния неолит (Nikolov 2003, 104; Chohadzhiev 2007, 150). Срещат се и в хронологично по-късни селища, в чиито керамични комплекси обаче липсва типичната за развитата фаза на късния неолит black-topped керамика (в нейния класически черно-червен вариант), сред които са Берсин и Мурсалево – м. Герена. Такива фигури присъстват и в обекти с black-topped керамика (Georgiev et al. 1986, 134, 138, Abb. 22, 150; Vandova 2022, 27–28).

5 Повърхността в кухината на някои от тях е добре загладена, което може да е в резултат от използването им като дрънкалки. Изказвам благодарност на А. Бакъмска и ас. Р. Спасов (РИМ – Кюстендил) за ползотворните дискусии по темата.

Къснонеолитни кухи антропоморфни фигури от долината на Струма

Подобни антропоморфни изображения са известни и от водосборния басейн на Вардар (Galovich 1967, т. VI.5; Garashanin, Spasovska 1976, 107).

Къснонеолитните кухи антропоморфни фигури се срещат едновременно с антропоморфните съдове („бутилки“) с висока и тясна цилиндрична шия с удебелен устиен ръб, върху която са моделирани детайли от човешко лице и заедно с тях са добър хронологически индикатор за периода на късния неолит в северната част на долината на Струма (Vandova 2008, 126–130). Такива съдове присъстват в керамичните комплекси на селищата в Берсин, Мурсалево – м. Герена и Кочериново – м. Ганеви ниви. В последния обект, който е хронологически най-късен, са добре застъпени и схематично моделирани мъжки антропоморфни фигури със стълбовидно тяло (Vandova 2016b, 159). Антропоморфни пластични изображения с кухо тяло и стълбовидни мъжки статуетки са представени както в разглеждания регион, така и в обекти от долината на Вардар (Galovich 1967, т. VI.1, 5; Garašanin 1979, т. XXXVII.4, 6 и пр.).

Кухите антропоморфни фигури допълват броя на артефактите, свидетелстващи за културната и етническата близост на населението, обитавало долините на Струма и Вардар през неолита (Pernicheva 2008, 86; Vandova 2008, 130–131; 2016b, 160 и др.).

Цитирана литература

- Berger, L. 2004. Antropomorphe und zoomorphe Statuetten der Stufen Karanovo II–III bis III–IV aus dem Nordsüd-Schnitt am Tell Karanovo. In Nikolov, V., Băčvarov, K., Kalchev, P. (eds) *Prehistoric Thrace. Proceedings of the International Symposium in Stara Zagora 30.09–04.10.2003*. Sofia – Stara Zagora: Institute of Archaeology with Museum–BAS, 172–187.
- Berger, L. 2005. Anthropomorphe und zoomorphe Darstellungen. In Hiller, S., Nikolov, V. (eds) *Karanovo, 4. Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993–1999*. Wien: Phoibos Verlag, 189–243.
- Chohadzhiev, M. 1981. Neolitni antropomorfni figurki ot dolinata na Gorna Struma. *Izkustvo*, kn. 9–10, 73–77 (in Bulgarian).
- Chohadzhiev, S. 2001. *Vaksevo – praistoricheski selishta*. Veliko Tarnovo: Faber (in Bulgarian).
- Chohadzhiev, S. 2007. *Neolitni i halkolitni kulturi v baseyna na reka Struma*. Veliko Tarnovo: Faber (in Bulgarian).
- Detev, P. 1959. Materiali za praistoriyata na Plovdiv. *Godishnik na Narodnia arheologicheski muzey Plovdiv* 3, 3–80 (in Bulgarian).
- Dimitrov, D. 1995. Neolithic anthropomorphous plastics from the Middle Struma reaches. *Anali*, 1–2, 10–14 (in Bulgarian with English summary).
- Galovich, R. 1967. Zelenikovo. Neolitsko nasel'e kod Skopl'a. *Zbornik Narodnog muzeia u Beogradu* V. Beograd, 127–167 (in Serbo-Croatian).
- Garašanin, M. 1979. Centralnobalkanska zona. In Benac, A. (ed.) *Praistorija Jugoslavenskih zemalja, II. Neolitsko doba*. Sarajevo: Akademija nauke i umetnosti Bosne i Hercegovine, 79–211 (in Serbo-Croatian).
- Garashanin, M., Garashanin, D. 1961. Neolitska naselba “Vrshnik” kay selo Tarintsi. *Zbornik na Shtipskiot naroden muzey* II. Shtip, 1960–1961, 7–40.
- Garashanin, M., Spasovska, G. 1976. Novi iskopuvan'a vo Zelenikovo kay Skopje. *Macedoniae acta Archaeologica* 2, 85–117.

- Georgiev, G. I., Nikolov, V., Nikolova, V., Čohadžiev, S. 1986. Die neolithische Siedlung Kremenik bei Sapareva Banja, Bezirk Kjustendil. *Studia Praehistorica* 8, 108–151.
- Georgieva, P., Milanov, P. 2005. Eneolithic Clay Rattles from Bulgaria – Ways of Interpretation. *Archaeologia Bulgarica* IX.3, 13–22.
- Gimbutas, M. (ed.) 1976. *Neolithic Macedonia. As reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia* (Monumenta Arhaeologica, 1). Los Angeles: The Institute of Archaeology, The University of California.
- Hansen, S. 2004. Neolithische Statuetten aus Aşagi Pinar in Türkisch-Thrakien. In Nikolov, V., Băčvarov, K., Kalchev, P. (eds) *Prehistoric Thrace. Proceedings of the International Symposium in Stara Zagora 30.09–04.10.2003*. Sofia – Stara Zagora: Institute of Archaeology with Museum – BAS, 188–202.
- Kalchev, P. 2005. *Neolitni zhilishta Stara Zagora. Katalog na ekspozitsiyata*. Stara Zagora: Regionalen istoricheski muzey Stara Zagora (in Bulgarian).
- Kolištrkoska Nasteva, I. 2005. *Prehistoric Macedonian Ladies. Catalogue*. Skopje: Museum of Macedonia (Evropa 92 – Kočani).
- Korošec, P., Korošec, J. 1973. *Predistoriska naselba Barutnitsa kay Amzibegovo vo Makedonia – izveshtay za iskopuvan'eto vo 1960* (Dissertationes et Monographiae XV). Prilep: Arheoloshko drushtvo na Makedonia.
- Lihardus, Ya., Fol, A., Getov, L., Bertemes, F., Eht, R., Katincharov, R., Iliev, I. 2001. *Izsledvania v mikroregiona na s. Drama 1983–1999 g.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski” (in Bulgarian).
- Nikolov, B. 1974. *Gradeshnitsa*. Sofia: Nauka i izkustvo (in Bulgarian).
- Nikolov, V. 2003. Periodization of the Neolithic along the Struma valley. *In honorem annorum LXX Alexandri Fol* (Thracia 15). Sofia: Institute of Thracology (Tangra TanNakRa Publishing House), 99–106.
- Pernicheva, L. 2008. Anthropomorphic figurines from the prehistoric settlement at Bălgărčevo, Blagoevgrad district. In Gurova, M. (ed.) *Prehistoric research in Bulgaria: new challenges*. Sofia: NAIM–BAS, 81–91 (in Bulgarian with English abstract).
- Pavúk, J., Bakamska, A. 2021. *Die neolithische Tellsiedlung in Gălăbniak* (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 91). Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Saržoski, S., Zdravkovski, D. 1991. The tumba in the village Dolno Palčište – Tetovo. *Macedoniae acta Archaeologica* 12, 131–144.
- Spasov, R., Vandova, V. 2014. Izdirvania na arheologicheski obekti po traseto na AM “Struma”, LOT 2 (km 322+000 – km 359+000). *Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2013 g.* Sofia, 619–621 (in Bulgarian).
- Todorova, H., Vajsov, I. 1993. *Novokamennata epoha v Balgaria (krayat na sedmo – shesto hilyadoletie predi novata era)*. Sofia: Nauka i izkustvo (in Bulgarian).
- Vajsov, I. 1984. Antropomorfnaia plastika iz praistoricheskogo poselenia Kurilo–Kremenitsa Sofiyskogo okruga. *Studia Praehistorica* 7, 33–63 (in Russian).
- Vandova, V. 2008. Late Neolithic anthropomorphic vessels from the Struma valley. In Gurova, M. (ed.) *Prehistoric research in Bulgaria: new challenges*. Sofia: NAIM–BAS, 126–136 (in Bulgarian with English summary).
- Vandova, V. 2016a. New researches on Neolithic sites along the Struma river valley. In Borisov, B. (sastavitel i gl. red.) *Prof. d-r Boris D. Borisov – uchenitsi i priyateli* (VTU “Sv. sv. Kiril i Metodii” i balgarskata arheologia, 2). Veliko Turnovo: Ivis, 121–137 (in Bulgarian with English summary).

Vandova, V. 2016b. About a specific type of late Neolithic male anthropomorphic figurines from the River Struma Valley. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 6.2, 151–163 (in Bulgarian with English summary).

Vandova, V. 2022. Nay-rannata istoria na Kyustendil i regiona po danni ot arheologicheskite prouchvania. In Vachkov, D., Dzhonev, A., Milachkov, V., Poppetrov, N., Shterionov, Sht., Bozhinov, P., Aleksandrov, S. (red.) *Istoria na Kyustendil*, t. 1. *Kyustendil ot drevnostta do osvobozhdenieto ot osmanska vlast*. Sofia – Kyustendil: Faber, 13–68 (in Bulgarian).

Late Neolithic hollow anthropomorphic figurines from the Struma River Valley

---

Vesselina Vandova

(summary)

The Late Neolithic anthropomorphic figurines with a hollow body come from three settlements in the Struma River Valley to the north of the Kresna Gorge: Bersin, Gerena locality near Mursalevo and Ganevi Nivi locality near Levski neighbourhood in Kocherinovo.

All of the objects are fragmented, and only the upper halves of the figurines are preserved. Three groups are defined based on the typical features of the upper half of the body and the cavity. The first group is the most numerous and is divided into four subgroups. The other two groups are represented by single examples. The systematisation takes into account the fragmentary state of the objects.

The figurines from the first group have elongated, almost cylindrical, flattened-cylindrical (sometimes widening at the top) or flat head, raised nose and eyes marked with incisions. None has marked breasts. All figurines have arms, which are shaped as horizontally perforated short side knobs, probably supposed to represent arms that are bent at the elbows and resting against the waist. The body is hollow and is bell-shaped in the preserved part. This shape suggests that the lower half was a separate piece, and the two would attach to form the body. A fragmented figurine from Kocherinovo with compactly shaped legs divided by a vertical groove, offers an example for a possible shaping of the lower part.

The lower half of a Late Neolithic hollow anthropomorphic figurine (probably a rattle) from Golyamata Mogila (the Large Mound) near Kaloyanovets is shaped in a different way. Its body is compact, and the legs are not represented in anatomical details. However, a number of anthropomorphic rattles shaped as a pregnant woman dressed in a long garment, found mainly in the Kojadermen-Gumelnitsa-Karanovo VI Late Chalcolithic complex, are made in a similar way. In contrast to these, the body of another hollow figurine from the Karanovo V period in Drama, probably also a rattle, strongly narrows at the bottom.

Considering these parallels, it can be suggested that some of the hollow Late Neolithic anthropomorphic figurines from the Struma River Valley, and namely some of the bell-shaped body from the first group, have functioned as rattles.

The objects with a bell-shaped body are discovered at sites dated back to various phases of the Late Neolithic along the Struma River Valley to the north of the Kresna Gorge. The earliest figurines come from the 4th construction level in Vaksevo and Balgarchevo II. Both were discovered at sites

yielding the black-topped ware typical for the later phases of the Late Neolithic (the classic black-and-red variant) and at sites which do not yield such pottery.

Similar artefacts were discovered at sites within the catchment area of the Vardar River.

The hollow anthropomorphic figurines contribute to the number of artefacts evidencing the cultural and ethnic similarity of the communities that occupied the two regions in the Neolithic.